

**Фактично моя біографія – в тому,
що я публікую, в тому, що я видаю.**

Євген Сверстюк

ПЕРЕДМОВА

.....

Людина приходить у світ, щоб виповнити його таїною своєї присутності. Таїною, яка помножує радість, мудрість і світлість Божого задуму. В усі часи, здається, окрім лиховісного ХХ століття, людина, попри численні падіння і злети, таки мала право на таїну. Завіяне буреломами масштабних соціальних трагедій, експериментів і світоглядних зламів, це століття було мірилом жорсткого виклику людській природі, її цінностям та сутності. Збагнути його складність можна лише крізь призму індивідуальних доль, бо саме індивідуальність стала найстрашнішим ворогом цієї доби, об'єктом жажливих, підступних переслідувань і пригнічень. Бути людиною виявилось героїчним учинком. Без розуміння цього важко збагнути, що спонукало до чину тих, хто наважився бути собою і моральним імперативом свого життя зробив правдивість і «пряmostояння».

Ім'я Євгена Сверстюка було вписане в історію ще за його життя. Однак лише нині приходить розуміння того, що він єдиний виповнював цілий пласт культури, усвідомлюючи потребу культивування і збереження духовних цінностей.

Життя змусило Сверстюка не стати «кабінетним ученим». Вирваний із громадського виру, він повернувся до нього з новими силами. Він завше був публічним, але публічність не розчинила його. Не пішов у політику, як багато хто з його покоління, не претендував на очільні посади – лишався самим собою, надолужуючи згаяний час, маючи тверду візію культурницького чину і власного призначення. Йому завжди було про що сказати. Сказати по-особливому, так, що кожен його вислів ставав афоризмом, спонукою до дії. Як противник пустої риторики, він був хорошим ритором. Умів віртуозно змінювати тональність виступу. Ніколи не втрачав уваги слухача і їй

підпорядковувався. Як чудовий стиліст (дивовижна ритміка фрази, сміливість порівнянь, афористична точність вислову), він умів заворожити з перших рядків. Тому жодна його стаття не лишалася поза увагою публіки. Його любили, його не любили, але читали всі, й усі коментували. Його книжки розходилися блискавично й відразу ставали бібліографічною рідкістю.

Євген Сверстюк не мислив «монографічно». Його жанр – стислі, влучні тексти, доволі рухливі й животрепетні. Його уважний погляд не оминав жодної більшої вагомості події чи явища. Десятки публікацій майже одночасно з'являлися в численних виданнях. Його рукописи – найрізноманітніші клапти паперу, блокноти, газетні береги – усе, що можна було перетворити на аркуш. Квапливість у писанні поєднувалася з точністю, глибиною і вразливістю вислову. Тому й книжки Сверстюка, мовби мережані вервечки різновекторних імпульсів, які інколи вельми важко увібгати під одну палітурку, водночас підпорядковані якійсь вишній організованості. В усьому писаному присутній сам автор із послідовним заглибленням у власний ціннісний простір.

Більшість із тих, хто пише про шістдесятництво і певним чином причетний до нього, вживає метафору світла чи світлості. Такий вимір надзвичайно вдалий, бо вказує на визначальну ціннісну матрицю руху шістдесятників – «ти знаєш, що ти – людина?». Читаючи спогади Євгена Олександровича, доходиш висновку, що шістдесятництво потрібно сприймати крізь людиноцентризм. Решта напластовується на цю основу, творячи певну систему цінностей і нормативів.

Певно, не випадково своїй останній книжці Сверстюк дав назву «Світлі голоси життя». Адже що сильніше згущується темрява, то натужніший проблиск світлості, то він виразніший і більш уловний. Той, хто здатен засвітити себе, освітлює життя інших. І це вже не просто метафора, це тотальна приреченість українського інтелектуала ХХ століття. Побратим автора Іван Дзюба тонко вловив неперервність традиції, назвавши статтю про спаленого живцем енкаведистами поета Володимира Свідзинського «Засвітився сам від себе». Світлість – абсолют для людського проживання, вона закладена в кожній людині, але усвідомлюється через шлях до самої себе, до вічного в собі, а у випадку Сверстюка – до Бога.

Ці начебто банальні істини ставали для шістдесятників одкровенням, почерпнутим із текстів Григорія Сковороди, а також із відшуковуваних у запилених архівах і бібліотечних спецфондах творів митців Розстріляного Відродження, переказів і свідчень. Теї дивовижної усної історії, що її не вдалося знищити тоталітарній системі, вивіяти з пам'яті, яка мала нездоланну силу відродження справжнього, такого, що прориває полуду фальші.

Шістдесятникам властивий духовний ригоризм. Поняття «правда», «справедливість», «світлість», з одного боку, формовані комсомольською риторикою і вірою у сповідувані з радянської школи ідеї, як у випадку Івана Дзюби, Михайлини Коцюбинської, Василя Симоненка, з іншого – християнською, почерпнутою з родинної традиції, як у випадку Євгена Сверстюка, Опанаса Заливахи, Мирослава Мариновича та інших. Ці дві ріки зі сходу й заходу України зливалися в єдине річище ідеалізму, переплавляли різні системи виховань, бачень, світовідчужань.

Специфіка радянського виховання полягала у вихолощенні родинного й формуванні псевдоціннісного світу, в якому людина лише засвоює і сповідує «істини», а вся освіта зводиться до вивчення технології їхнього засвоєння. Пропонований світ настільки дезорієнтуючий, що змушує людину або протівитися йому, або цілковито підпорядковуватися його жорсткому прокрустовому пресингу. Чи не єдиною можливою формою «оборони», самозбереження в такій ситуації стає повернення до витоків родинної традиції та народної культури, розуміння їх як чогось правдивого й справжнього.

Можливо, звідси – сформована у Сверстюка антропоцентрична метода у підході до вивчення літератури. Найвиразніше її окреслено у статті «Українська література і християнська традиція»: «Літературу можна розглядати як духові спалахи і прозріння таланту, стривоженого вічними питаннями... що вище постать, то вище вони постають у ній як особиста доля». За кожним текстом Сверстюк прагне виявити «особисту долю» автора як людини. Він прикладає до людини найвищу мірку, а це сприяє відкиданню всього другорядного. Певно, тому він не боїться сміливих порівнянь: Липківського – з Лютером, Лесі Українки – з Жанною д'Арк, Стуса – з Базилеосом. Йому властиво зіставляти особистості високого штибу, вбачаючи схожість у їхніх намірах і мотиваціях,

зміряючи людину «за образом і подобою»... У нього велике ладнається з великим, а мале – з малим, світло – зі світлом, а зло – зі злом.

Євген Олександрович бачить людину насамперед на її шляху до Бога, тому його письмо виповнене «глибокою тривоги», без якої, за його ж словами, «дух віри знижується до релігійної риторики».

Роки заслання, виключення із соціуму дають уміння бачити і вдивлятися, мати ті моральні імперативи, які дарує затворництво. Цей період у житті Сверстюка можна було б ототожнити з перебуванням у монастирі. Дар освітлення людина здобуває лише за умови входження у простір вічних питань, шукання власних духовних стовпів. Із заслання пан Євген повернувся без каменя за пазухою, із глибинним і піднесеним розумінням величі Шевченка й Гоголя.

Багато хто пам'ятає бурхливий виплиск його есеїстики на початку 1990-х, особливо книжку «Шевченко і час». 2011 року Сверстюк публікує нову книжку «Шевченко понад часом», а трохи згодом, 2013-го – «Гоголь і українська ніч». Ці видання мали вже інший намір – це розмова понад часом. Вони творилися протягом життя як внутрішній діалог, у якому переважали одкровення, свідчення, навчання.

І Шевченко, і Гоголь – це передовсім співрозмовники, вчителі, приятелі, духовні батьки. Зрозуміти Сверстюка поза книжками про них неможливо. Це два дороговкази його життя, два барометри його життєвого досвіду й життєвої правди.

Густина Сверстюкового вислову дивовижна. Її не можна відразу прозорити, бо покvapливість збиває каламуть, тоді як повільне занурення розгортає багатшаровість мисленневих побудов. Письмо Сверстюка потребує не лише інтелектуального, а й духовного, екзистенційного занурення, занурення досвідного, бо сам він далекий від словесної еквилібристики, як далекий від неї той, хто усвідомлює євангелічне проявлення слова у тому сенсі, якого йому надає євангеліст Іван: Слово живо творче, воно виражене лише виявом Духа. Місткість висловлювання Сверстюка – вияв його духовного досвіду, а це той рівень мовлення, який можливий тільки на «вістрі серцебиття». Можливий через адекват внутрішнього налаштування.

Якось Сверстюк переповів такий епізод. Під час слідства у справі Валентина Мороза до КДБ викликали Бориса Антоненка-Давидовича і запитали, чи передавав йому Мороз для читання свою книжку есеїв «Серед снігів». Він підтвердив, бо крамоли в тому не вбачав: Мороз дав йому текст як письменникові, щоб той висловив власну думку. Згодом на очній ставці Мороз почав заперечувати цей факт. Трапилась okazія – незбіг свідчень. Антоненко-Давидович був засмучений, особливо тим, що Мороз звинуватив його у брехні. У такому стані він зустрів на вулиці Сверстюка й переповів, що сталося. «Я ж сказав правду!» – бідкався письменник. Пан Євген не знав, як повівся б у тій ситуації, тому підтримав Мороза: «Хіба слід казати катам правду?» Згодом переосмислив той випадок, уже маючи «зеківський» досвід. Антоненко-Давидович належав до старої когорти. Був правдолюбом. За свого арешту він відкидав усе, що становило неправду, а все правдиве підтверджував. Так він повівся й у ситуації з Морозом. Сам Сверстюк, опинившись на місці Мороза, вчинив по-іншому – «воно для того й пишеться, щоб давати читати» – не заперечував, коли його запитували, чи давав комусь читати свій «Собор у ризькому соборі». Так, давав!

Сверстюкове правдолюбство межувало з повинністю лишатися людиною у будь-якій ситуації. Кажучи про Котляревського в одному зі своїх есеїв, він зазначив: «Щоб бути зачинателем нової української літератури – мало самого таланту: треба мати український хребет. Той хребет, який крізь усі лихоліття й катастрофи знову й знову випрямляється і утверджує вільне людське право – бути собою». Так, «одного таланту замало!» Довкруг Сверстюка було багато талановитих людей, але їм бракувало сили «пряmostояння». Сверстюк завжди прагнув лишатися собою. Його неминуче чигало покарання, бо «не міг по-іншому». Слідчі не намагалися навіть вербувати. Адже йому не можна було дорікнути тим, що «советская власть» його вигодувала. Він був ворогом системи, і вони це добре знали. Вороги виявляли до нього повагу. Після повернення Сверстюк так і зостався противником будь-якої системності, часто самотнім і без підтримки, однак і надалі жив просто, відповідно до власної природи і життєвих цінностей.

Мірка його завше була зависокою, а водночас надпростюю. Його задрісникам бракувало снаги відмовитися

від спокус. Для них теза Сковороди «Світ ловив мене, але не спіймав» виявилася незбагненою. Світ часто ловив, ламав і затирав десятки імен...

Мірка Свєрстюка завше лишалася єдиною – бути людиною. А відповідно, бути собою! Тим, кому заповідано бути й жити «за образом і подобою»...

Пишучи про спогади Миколи Руденка, пан Євген зауважив: «Вартість спогадів – у беззастережній правдивості й чесній сповідності». Те саме можна сказати і про його книжку, утім варто додати, що цінність цих спогадів не лише у «беззастережній правдивості», а й у наскрізній іронічності, починаючи із самоіронії в назві «Невже то я?», життєвій мудрості та простоті.

Ще з дитинства Свєрстюкові довелося перебувати на семи вітрах історії, повз нього пролинали цілі пласти історій, культур, ментальностей. Усі вони приходили й відходили зі своєю правдою, своїми порядками й вимогами. Триматися свого – єдина можливість лишатися собою, мати прихисток і «корінь». «Корінь», що пронизує всі напластування, даруючи незламність і відчуття справжності. Можливо, саме тому замолоду улюбленим поетом Свєрстюка став Байрон. Його стійкість, правдолюбство, ригоризм заворожували, відповідали внутрішнім запитам і допомагали обстоювати власні цінності, навіть всупереч усім суспільним нормам. У більшості описаних ситуацій Свєрстюк реагує прямолінійно. Психолог за освітою, він мав унікальну здатність відчувати людей, водночас його «прямостояння» також відразу формувало ставлення до нього. Із ним говорили як із достойним, як із тим, із ким у принципі не слід говорити, бо його позиція завше була очевидною – він непоступливий у правді.

Спогади Свєрстюка – це водночас роздуми про людські долі. Найдрібніша деталь для нього стає знаковою, обростає пазлами цілісного образу, в якому означений як початок, так і кінець.

Значну увагу в книжці приділено міркуванням Свєрстюка про шістдесятництво, яке він осмислює як «вічний феномен», розгортаючи його в часі й розширюючи контексти. Свєрстюк аналізує шістдесятництво не лише як самовидець, а і як філософ. Саме такий відсторонено-виважений підхід важливий і для сучасного розуміння цього феномену. Адже в цілому говорити про шістдесят-

ників у якихось усталених формулах – значить наражатися на численні стереотипи, які стоять за кожним із наявних сьогодні визначень. Від неприйняття до аполітизації, але боюся, що сутнісно це явище не осягнуте, не прочуте й не виплекане на рівні внутрішніх камертонів.

Світ стає дедалі пласкішим. Оця метафора американського журналіста Томаса Фрідмана доречно характеризує й наше суспільство, підточене червом споживацьких або ідеологічних самоідентифікацій, під намулом яких ледь проглядає людське, занадто людське, поза чим і самої людини не видно. Це чітко вловлював Сверстюк, тому до останнього дня із діогенівською свічкою своєї газети «Наша віра» нагадував про Абсолют, який йому самому допоміг вистояти.

Неймовірно важко в сьогочасному суспільстві дійти до осмислення й прийняття всього того, що вдалося акумулювати шістдесятникам. Та й саме поняття «шістдесятники» досі не має окресленості й дає можливість витворювати різні контексти цього явища – від суто політичного до мистецького або просто громадянського. Адже йдеться не так про конкретні постаті, як про саму атмосферу самоусвідомлення, потреби бути у своїй справжності, відмежувати себе від чужого й нав'язливого, що претендує називатися своїм. Шістдесятники відновили перерваність традиції, повернули Україні її обличчя, пробудили від летаргічного сну. І саме це наскрізно проступає у вирі життєвих доль, зустрічей і прощань. Саме це проглядає із книжки Євгена Сверстюка, який став одним із найбільших моральних авторитетів української культури ХХ століття.

* * *

Книга спогадів уміщує п'ять розділів, що дають читачеві змогу скласти цілісне уявлення про Євгена Сверстюка як особистість, дисидента, багаторічного в'язня радянських концтаборів і водночас есеїста й мислителя.

На жаль, Євген Олександрович не залишив цілісного рукопису спогадів. Пропонована книжка є компіляцією різних текстів, написаних чи виголошених Сверстюком. Насамперед це стосується автобіографічного

розділу «Невже то я?», в основу якого покладено два розлогі інтерв'ю з автором: одне з них – «Портрет на осінньому плесі» відомого дисидента Василя Овсієнка, інше – «Ми вибирали життя (Розмова з Євгеном Сверстюком)» польських українців Богуміли Бердиховської й Ольги Гнатюк.

Упорядник намагався вибудувати в єдиний хронологічний ланцюжок фрагменти з опублікованих і рукописних матеріалів Євгена Сверстюка, уникаючи втручання в його текст і підпорядковуючись авторській волі. Стали у пригоді досвід співпраці з паном Євгеном, його міркування з приводу тоді ще майбутньої книжки й підготовлений ним план-проспект до неї. На жаль, нам довелося вилучити розділ «Постаті», однак більшість есеїв із нього опубліковано в книжці «Світлі голоси життя», яка слугуватиме вагомим доповненням до пропонуваного читачеві видання.

*Олексій Сінченко,
кандидат філологічних наук,
доцент Київського університету
імені Бориса Грінченка*